

General M. V. Frunze'nin Türkiye Ziyareti ve 1922 Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması

General M. V. Frunze's Visit To Türkiye And The Türkiye-Ukraine Friendship And Brotherhood Treaty Of 1922

Burcu ÖZCAN ERDAL*

* Dr., İstanbul, Türkiye.

Orcid Id: 0000-0001-9511-581X

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Burcu Özcan Erdal, Marmara Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih
Bölümü, İstanbul, Türkiye.

E-posta / E-mail:
burcu.ozcan@marmara.edu.tr

Geliş Tarihi / Recived Date:
13 Mayıs 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
27 Eylül 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Citation:
Burcu Özcan Erdal, "General M. V. Frunze'nin Türkiye Ziyareti ve 1922 Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 135, Sayı 266, İstanbul 2023, s. 21-42.

doi: 10.55773/tda.1296770

Öz

Bu çalışmada Bolşeviklerin önde gelen liderlerinden biri olan Rus devlet adamı ve Kızılordu Komutanı General Mihail Vasilyeviç Frunze'nin 1921 yılı sonunda Ankara'ya yaptığı ziyaret ve 1922 yılı başında imzalanan Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması anlatılmaktadır. 16 Mart 1921'de TBMM Hükümeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasında imzalanan Moskova Antlaşması'nın ardından Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile de bir dostluk antlaşması yapılması gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Ukrayna Sovyet Hükümeti tarafından "Olağanüstü Yetkili Temsilci" olarak M. V. Frunze görevlendirilmiştir. Ankara'da heyetiyle birlikte çeşitli temaslar gerçekleştiren General, Mustafa Kemal Paşa ile de iki kez görüşmüştür. Milli Mücadele dönemi Türk-Sovyet ilişkileri, M. V. Frunze başkanlığındaki Ukrayna heyetinin Türkiye ziyareti, temas ve görüşmeleri, imzalanan dostluk ve kardeşlik antlaşmasına değinilen çalışmada; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, başta M. V. Frunze'nin bu ziyarete dair kaleme aldığı olmak üzere görüşmelere şahitlik eden tarihi kişiliklerin hatıraları, dönemin gazeteleri, resmi yayınları incelenmiştir. Bunların yanı sıra çeşitli araştırma ve inceleme eserlerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: M.V. Frunze, Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler, Ukrayna, TBMM Hükümeti, 1922, Ankara.

Abstract

In this study, the visit of one of the leading Bolsheviks, Russian Statesman and Red Army Commander General Mihail Vasilyevich Frunze to Ankara at the end of 1921 and the Türkiye-Ukraine Friendship and Brotherhood Treaty signed at the beginning of 1922 are explained. Following the Moscow Treaty signed between the Russian Soviet Federative Socialist Republic and the Government of the Turkish Grand National Assembly on March 16, 1921, a friendship treaty

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

between the Ukrainian Soviet Socialist Republic and the Parliamentary Government came to the agenda. Thereupon, M. V. Frunze was appointed as the “Extraordinary Authorized Representative” by the Ukrainian Soviet Government. General Frunze, who made various contacts with his delegation in Ankara, also met with Mustafa Kemal Pasha twice. In this study, which deals with Turkish-Soviet relations during the period of the War of Independence, the visit of the Ukrainian delegation headed by M. V. Frunze to Türkiye, their contacts and negotiations, and the signed friendship and brotherhood treaty, the archives of the Presidency of the Republic of Türkiye, the archives of the Presidency of the Republic of Türkiye State Archives, the memoirs of historical figures who witnessed the meetings, especially those written by M. V. Frunze about this visit, newspapers and official publications of the period were examined. In addition to these, various research and examination works were also used.

Keywords: M. V. Frunze, Mustafa Kemal Pasha, Soviets, Ukraine, GNAT Government, 1922, Ankara.

Giriş

Birinci Dünya Harbi'ne büyük umutlarla giren Çarlık Rusyası, Ekim 1917 Devrimi ile yıkılınca iktidar V. Lenin'in liderliğindeki Bolşeviklere geçmiş, bu durum savaşın gidişatını değiştirdiği gibi Rusların Türklerle ilişkilerini de doğrudan etkilemiştir. İki tarafın karşılıklı politik ve askeri çıkarları yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir.

Başından itibaren savaş karşıtı bir politika izleyen Bolşevikler, iktidara gelişlerinin ertesi günü bir beyanname yayımlayarak taraf devletlerin savaşa son vermelerini, toprak ilhaki olmadan adil bir barışın sağlanmasını talep etmişlerdir. Bu çerçevede gerçekleştirilen Brest-Litovsk görüşmeleriyle Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye, Bulgaristan, Rusya arasında geçici ateşkes antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmayla Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır.¹

1 Mayıs 1919'da III. Enternasyonal dünya işçilerine yayınladığı bildiriye, Türk işçi, asker ve köylülerine de seslenerek Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin başlattıkları ihtilali başarmalarını dilemişti. Bolşevik liderler, kendi yaptıkları ihtilalin özellikle Doğu toplumları arasında yayılmasını arzu etmekteydiler.²

Sovyet Dışişleri Halk Komiseri G. Çiçerin 13 Eylül 1919'da radyoda Türk işçi ve köylülerine dair bir mesaj yayımlayarak Sovyetlerin, İstanbul ve Boğazlar konusunda Çarlık rejiminin iddialarından vazgeçtiğini, emperyalizmin ezdiği Doğu halklarına Sovyetlerin yardımda bulunmaya hazır olduğunu beyan etti.³ Türkiye Batılı emperyalist güçlere karşı bağımsızlığını korumak adına fiili bir direniş başlatmıştı ve Sovyetlerin devrimi Asya'ya anlatma ve taşıma hedeflerinin en yakın durağı Türkiye idi.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Düstur*, Tertip 2, Cilt 10, s. 407- 421; Akdes Nimet Kurat, “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barış”, *Belleten*, C. 31, S. 123, 1967, s. 375-414.

² Yusuf Sarıncay, “Milli Mücadele’de Türk-Sovyet Münasebetleri”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Samsun 1986, s. 202.

³ Osman Okyar, *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, s. 4-7.

Bu bağlamda Anadolu'da ortak düşman olan emperyalizme karşı verilen mücadele, M. Kemal Paşa ile Bolşevik lideri V. Lenin'in yakınlaşmalarına neden oldu. Sovyetlerin, o zamana kadar Rusya'nın Türkiye aleyhine elde ettiği her türlü kazanımdan vazgeçmesi iki tarafın ilişkilerinde güven tazelemesini sağladı. Sovyetler, Türkiye'nin siyasi ve iktisadi bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden biri oldu.

1. Milli Mücadele Dönemi Bolşeviklerle İlk Temaslar

Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketi ile Bolşevikler arasındaki ilk resmi görüşme 26 Nisan 1920'de M. Kemal Paşa'nın TBMM adına Lenin'e gönderdiği mektup ile başlamışsa da bundan önce de çeşitli temaslar gerçekleştirilmişti. Örneğin 1919 Mayıs'ında Türk milliyetçileriyle temas etmek üzere Albay S. M. Budienni'nin başkanlığındaki bir heyet Anadolu'ya gönderilmiş, M. Kemal Paşa bu albayla Haziran ayının ilk günlerinde Havza'da görüşmüştür.⁴ Albay Budienni, M. Kemal Paşa'ya emperyalist güçlere karşı girişeceği savaşta Sovyetler adına para ve silah yardımı önermiş, başarıya ulaşırsa nasıl bir yönetim şekli benimseyeceğini sorarak Bolşevizmle ilgili fikirlerini öğrenmek istemiştir. Bu sıralarda Milli Mücadele'nin önde gelenlerinin öncelikli düşüncesi hayati önem arz eden Bolşevik yardımının temin edilebilmesiydi.⁵

M. Kemal Paşa, Havza'dan Amasya'ya geçerek arkadaşlarıyla Anadolu hareketini örgütlemeye devam ederken burada gerçekleştirilen görüşmelerin en önemli başlıklarından biri de Bolşeviklerle kurulacak ilişkilerdi. 19 Haziran'da yapılan toplantıda Milli Mücadele'nin hangi kaynak ve temellere dayanacağı tartışılırken Bolşeviklerle temas kurulup kurulamayacağı meselesi üzerinde özellikle durulmuştu.

23 Temmuz 1919'da açılan Erzurum Kongresi'nde manda ve himayenin reddedilmesi Türk-Sovyet yakınlaşmasını sağlayan bir başka unsur oldu. Kongrenin yapıldığı günlerde Dr. Ömer Lütfi ile Dr. Fuat Sabit Beyler, Bolşeviklerle Doğu Cephesi yoluyla temasa geçmek üzere bölgeye gönderildiler.⁶ 4 Eylül'de başlayan Sivas Kongresi'nde ise Sovyet Hükümeti tarafından gönderilen bir gözlemci temsilci vardı.⁷ Kongrenin ardından Halil (Kut) Paşa hem ilişkileri geliştirmek hem de silah, cephane ve para yardımı temin etmek üzere Moskova'ya gitti.⁸

Sivas Kongresi'nden TBMM'nin açılışına değin iki taraf arasındaki temaslar artarak devam etti. Meclis'in açılışından üç gün sonra 26 Nisan 1920'de, M. Kemal Paşa'nın Meclis Reisi sıfatıyla Ankara Hükümeti adına yazdığı mek-

⁴ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1964, s. 338-342. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Ankara, 1967.s. 68-69.

⁵ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1987, s. 83.

⁶ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 107.

⁷ Erol Kaymak, *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı*, İrfan Yay., İstanbul, 2000, s. 78.

⁸ M. Taylan Sorgun, *Bitmeyen Savaş Kut'ül Amare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, Kaynak Yay., İstanbul, 2016, s. 276 – 304.

tup Moskova'ya gönderildi. "Türkiye'nin Sovyet Rusya ile Beraber Emperyalist Hükümetlere Karşı Savaş ve Yardım Teklifi" başlıklı mektupta şöyle denilmektedir:

"...Emperyalist Hükümetler aleyhine harekatı ve bunların taht-ı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden Bolşevik Ruslarla tevhid-i mesai ve harekatı kabul ediyoruz... Evvela milli topraklarımızı taht-ı işgalde bulunduran emperyalist kuvvetleri tard ve atiyen emperyalizm aleyhine vuku bulacak mücadelat-ı müşterekimiz için kuva-yı dahiliyemizi taazzuv ettirmek üzere şimdilik ilk taksit olarak beş milyon altının ve takarrür ettirilecek miktarda cephane vesair vesait-i fenniye-i harbiye ve malzeme-i sıhhiyenin ve yalnız Şarkta icra-yı harekat edecek kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cumhuriyeti'nce temini rica olunur. İhtiramat-ı faike ve hissiyat-ı samimanemizin kabulünü rica eyleriz."⁹

Bu teklif mektubu TBMM'nin ilk ve en önemli dış politika eksenli adımlarından biriydi¹⁰ ve 3 Haziran 1920'de Sovyet Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'in olumlu cevabı ile karşılık buldu.¹¹ Gönderilen cevaptan memnuniyet duyan M. Kemal Paşa, 20 Haziran 1920'de yeni bir mektup kaleme aldı¹². Bu mektupta Ermeni saldırılarının durdurulması için gereken arabuluculuğun Sovyet yetkililerce sağlanması talep ediliyordu.¹³

Bu arada hükümet kurulmuş, Hariciye Vekilliği'ne Bekir Sami (Kunduh) Bey getirilmişti. Yeni hükümetin ilk faaliyetlerinden biri 5 Mayıs'ta Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyetin Moskova'ya gönderilmesine karar vermek oldu. İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Dr. Miralay İbrahim Tali (Öngören) Bey, Lazistan Mebusu Osman Bey, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi (Düzgören) Bey heyetin diğer üyeleriydi.¹⁴

Heyetin amacı Sovyet Hükümeti ile bir antlaşma imzalamak suretiyle para ve cephane yardımı sağlamaktı. 11 Mayıs'ta Ankara'dan yola çıkan heyet, 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaştı.¹⁵ G. V. Çiçerin ve yardımcısı L. M. Karahan tarafından kabul edildiler.¹⁶ 14 Ağustos'ta bir görüşme yaptıkları V. Lenin, emperyalist devletlere karşı savaşan Türk halkına esaretten kurtulması için

⁹ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, 132/19543; Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleleri, C. 4, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 318.

¹⁰ Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 33-34.

¹¹ Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, Gözlem Yay., İstanbul, 1979, s. 238-239.

¹² A. Şemsutdinov, Y. A. Bağirov, *Bir Karagün Dostluğu: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, Çev. A. Hasanoğlu, Bilim Yay., İstanbul 1979, s. 13.

¹³ K. Gürün, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁴ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1/1-1-5; Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları - Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Haz. Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yay., İstanbul, 2002, s. 59.

¹⁵ S. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁶ A. F. Cebesoy, *a.g.e.*, s. 59.

her türlü desteği vereceklerini ifade etti ve 24 Ağustos 1920'de paraf edilen bir antlaşma metni taslağı hazırlandı.¹⁷ Türk heyeti ile G. V. Çiçerin, 28 Ağustos'ta yeniden bir araya geldi. Heyetten Yusuf Kemal Bey, Türkiye'ye dönerek Moskova'daki görüşmelerle ilgili hükümeti ayrıntılı olarak bilgilendirdi. Ayrıca beraberinde önemli miktarda silah, mühimmat ve para da getirmişti;

“Gelirken bizim trenle bir milyon altın ruble ve bir vagon mavzer fişeği geldi. Mavzer fişeği ve mitralyöz yüklü sekiz vagon da Moskova'da istasyonda hazırды. Rostov'a gelince oradan da üçer bin fişekle altı bin İngiliz tüfeği, yüz mitralyöz ve yedi buçukluk sekiz İngiliz topu derdest-i sevk olduğunu bildirdiler.”¹⁸

Silah ve mühimmat sevkiyatı belirli aralıklarla devam etti. Türk ordusu hem Bolşeviklerden alınan hem de Kars ve Gümrü kalelerinde bulunarak alıkonan Rus silahlarıyla donatılmaktaydı.

28 Temmuz 1920'de Bolşevikler tarafından ilk Türkiye büyükelçisi olarak Ş. Z. Eliava görevlendirildiyse de geçirdiği rahatsızlık yüzünden göreve başlayamayınca yerine Y. Upmal-Angarskiy tayin edildi.¹⁹ Büyükelçi ve beraberindekiler uzun bir yolculuktan sonra 4 Ekim'de Ankara'ya geldiler.²⁰ 9 Kasım'da Sovyet Büyükelçiliği açıldı.²¹ Buna mukabil Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya elçi olarak gönderilmesine karar verildi. Ali Fuat Paşa'nın Büyükelçilik kadrosu; Başkatip Aziz Bey (Meker), İkinci Katip Osman Kemal Bey, Ataşe Piyade Yüzbaşı İdris Bey (Çora), Süvari Yüzbaşısı Saim Bey (Önhon), Evrak Memuru Feridun (Hotinli) Bey ve Muhasebeci Tahsin Bey'den oluşmaktaydı. Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi'ndeki Kurmay Başkanı Binbaşı Saffet Bey (Arıkan) de Ataşemiliter olarak Moskova'ya gönderiliyordu. Maiyetinde Kurmay Yüzbaşı Mithat Bey (Erman), Süvari Yüzbaşısı Ali Rıza Bey (Çoruh) yer almaktaydı. Ayrıca elçiliğin emniyetini sağlamak üzere Batı Cephesi Kumandanlığı karargahı süvari bölüğünden otuz kişilik bir muhafız takımı görevlendirilmişti.²²

Bu arada gelişen ilişkiler İtilaf Devletleri'nin de gözünden kaçmıyordu. 24 Ağustos 1920 tarihli bir Fransız istihbarat raporunda İstanbul'da bir Bolşevik Komitesi kurulduğu üç Rus ve on üç Türk'ten oluşan bu komitenin Anadolu'da bazı şubeler açtığı ve Azerbaycan ve Gürcistan Bolşevik komiteleriyle de ilişkide olduğu yazılmaktaydı.²³

¹⁷ Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s.172. S. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 237-238.

¹⁸ Y. K. Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁹ Serpil Sürmeli, “Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler”, *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 2, Şubat 2010, s. 31-55.

²⁰ Saime Yüceer, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Yay., Bursa, 1997, s. 124.

²¹ A.M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 1999, s. 201.

²² S. Yüceer, *a.g.e.*, s. 149.

²³ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922*, T.T.K. Yay., Ankara, 1994, s. 75.

1-7 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Birinci Kongresi'nde Ankara Hükümeti gözlemci sıfatı ile Moskova'daki Türk heyetinden Dr. İbrahim Tali Bey'i görevlendirdi. Trabzon vilayeti adına Hafız Mehmet ve Mühendis Aziz Beyler ile Erzurum vilayeti adına Binbaşı Arif Bey de kongrede hazır bulundular. Kendilerine herhangi bir karara katılmamak, müzakereleri takip ederek bilgi toplamak ve gerektiğinde Anadolu hareketinin amaçlarını anlatmak talimatı verilmişti. 22 Kasım'da gerçekleştirilen Komintern toplantısına ise TBMM adına Ali Fuat Paşa, Dr. Tevfik Rüştü Bey, Besim (Atalay) Bey, Fuat (Carım) Bey ve İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey'den oluşan heyetin gönderilmesine karar verildi.²⁴

1921 yılının ilk günlerinde Sovyetlerin Dağıstan'ın bağımsızlığını tanıması üzerine M. Kemal Paşa, V. Lenin'e bir telgraf çekerek tebriklerini iletmıştır. 5 Ocak 1921 tarihli bu telgrafta *"Bu mesut kararın Bolşevizm dünyasıyla İslam dünyası arasındaki münasebata fevkalade hüsn-ü tesir edeceğine ve bu suretle bizleri hal-i hazır kapitalist idaresinin iktibas-ı hayat ve kuvvet eylediği Garp emperyalizmini devirmekten ibaret olan müşterek gayemize daha ziyade yaklaştıracığına şüphe etmiyorum."*²⁵ diyen M. Kemal Paşa, Bolşeviklerin Doğu'da izlemiş oldukları öngörülü ve akilane siyaseti takdir ettiğini ifade etmiştir.

11 Ocak'ta zaferle sonuçlanan I. İnönü Muharebesi, Anadolu'da başlayan Türk milli hareketinin akıbeti konusunda kararsız olan devletlere verilen bir cevap niteliğinde olurken Sovyetlerin yeni elçisi P. G. Mdivani 19 Şubat'ta Ankara'ya gelmiş, 5 Mart'ta hükümetinin güven mektubunu Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştur. Bu sıralarda müzakerelerde bulunmak üzere Moskova'ya gönderilen Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey başkanlığındaki Türk heyeti, 19 Şubat 1921'de Moskova'da askeri törenle karşılanmıştır. 21 Şubat'ta başlayan müzakerelerde G. V. Çiçerin, L. M. Karahan ve J. Stalin gibi isimlerle çeşitli görüşmeler yapılmış, nihayet 16 Mart 1921'de TBMM Hükümeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasında Moskova Antlaşması olarak da bilinen Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır.

16 madde ve 3 ekten oluşan bu antlaşma ile Sovyet Rusya, TBMM'yi ve onun seçtiği hükümeti Türkiye'nin yasal temsilcisi ve Misak-ı Milli sınırlarını yasal sınırları olarak tanıdığını beyan ediyordu. Batum Gürcistan'a bırakılıyor, Sovyet Rusya burada yaşayan Müslüman halkın dini ve kültürel haklarının korunmasını taahhüt ediyordu. Nahçıvan özerk bir statüde bırakılırken kontrolü Azerbaycan'a verilmiş, Karadeniz kıyı rejimi ve Boğazlar meselesi daha sonra toplanacak bir konferansa bırakılmıştı. İki ülke arasında yapılmış olan eski anlaşmalar yok sayılarak TBMM'nin tanımadığı Türkiye'ye yönelik uluslararası herhangi bir antlaşmayı Sovyet Rusya'nın da tanımayacağı taahhüt edilmekteydi. Türkiye'nin Çarlık Rusya'sına karşı mali yükümlülükleri de ortadan kaldırılıyordu.²⁶

²⁴ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 6, İçtima 101, 22 Kasım 1336, s.11-17.

²⁵ TİTE Arşivi, 59/17363; Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 383.

²⁶ Düstur, Tertip 3, Cilt 2, s. 72; İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.1, T.T.K. Yay., Ankara, 1989, s. 27-38.

M. Kemal Paşa TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açarken Moskova Antlaşması'nın önemini şu sözlerle vurgulamıştır;

“Rus Şuralar Cumhuriyeti’yle mevcut iyi münasebetlerimiz ve bağlarımız bu geçirdiğimiz sene zarfında, en mükemmel bir surette gelişmesinde devam etmiştir. 16 Mart’ta Moskova’da bir dostluk antlaşması yaptık. Bu antlaşma ile, emperyalizmin ihtiraskar saldırısına hedef olan iki devlet arasında tabii etkenlerden meydana gelen dayanışma, hukuki bir şekil ile de tespit edilmiş oldu.”²⁷

2. General M. V. Frunze'nin Türkiye Ziyareti

Moskova Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile TBMM Hükümeti arasında da bir dostluk antlaşması imzalanması ve bunun için toplanacak konferansın Ankara'da yapılmasına karar verildi. Ukrayna Sovyet Hükümeti, bu iş için “Bütün Kırım ve Ukrayna Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı ve Sovnarkom Başkan Yardımcısı M. V. Frunze”yi 1921 yılı Ağustos ayında olağanüstü yetkili olarak görevlendirdi.²⁸

General Frunze, 1885’de Batı Türkistan’ın Semireç vilayetinin Pişpek²⁹ şehrinde dünyaya geldi. Liseden mezun olduktan sonra St. Petersburg Politeknik Enstitüsü Ekonomi bölümüne girdi, bu sırada Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) örgütüne katıldı. 1904’te üniversiteden mezun olduktan sonra çeşitli Bolşevik örgütlerde aktif olarak rol almaya başladı. 1905’te Rusya’da yapılan işçi grevinin planlayıcı ve önde gelenlerinden biriydi. 1907 yılında tutuklanarak RSDİP’e üye olmaktan 4 yıl hapisle cezalandırıldı. Tutukluymken polise karşı koyma suçlamasıyla tekrar yargılanarak iki kez idam cezasına çarptırıldıysa da bunlar ağır çalışma cezasına çevrildi. 1914’e kadar Sibirya’nın çeşitli hapisanelerinde tutulduktan sonra İrkutsk’a sürgün edildi. Ertesi yıl birkaç arkadaşı ile birlikte “Vostoçnoye Obozreniye (Doğu İncelemeleri)” adlı haftalık gazetenin redaktörlüğünü yaptı.³⁰ I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi üzerine Çarlık idaresi gizli polis servisinin baskısından kaçarak Moskova’ya geldi. Orduya katılan M. V. Frunze, partisi tarafından askerler arasında devrimci propaganda yapması için Batı Cephesi’ne gönderildi. 1917 Devrimi’nde merkezi Minsk’te bulunan Batı Cephesi devrimci hareketinin liderlerinden biriydi. Ardından Vladimir eyaletinden Bolşeviklerin Kurucu Meclisi’ne seçildi. Aynı zamanda İl Parti Komitesi Başkanlığı, İl Askeri Komiserliği ve İl Ekonomi Konseyleri Başkanlığı görevlerini de yürütmekteydi. 1919’da Doğu Cephesi’nin tüm ordularının başına geçerek Ufa’nın yeniden Bolşevik kuvvetlerin hakimiyetine geçmesinde rol oynadı.³¹ Ağustos 1920’ye kadar Türkistan

²⁷ Atatürk’ün Bütün Eserleri, C. 12, Kaynak Yay., İstanbul 2003, s.285.

²⁸ Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri Türk Sovyet İlişkilerinde Zirve*, Kaynak Yay., İstanbul, 2002. s. 31.

²⁹ Bişkek. Bugünkü Kırgızistan Cumhuriyeti’nin başkenti. Şehir, Sovyetler Birliği döneminde 1926-1991 yılları arasında M. V. Frunze’nin anısına Frunze adıyla anılmıştır.

³⁰ Asena Gökmen, “Sovyet Rusya’nın İnşasında Frunze’nin Rolü”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11, Haziran 2022, s. 180.

³¹ Günümüzde Başkurdistan Cumhuriyeti’nin başkenti.

Cephesi Ordularının Komutanı olarak Türkistan'da görev yaptı. Aynı zamanda Rusya'nın Türkistan işlerinden sorumlu Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi Komisyonu üyesi ve Komünist Parti Türkistan İşleri Merkez Komitesi Komisyonu üyesiydi. Eylül 1920'de Güney Cephesi Ordularının komutanlığına atandı. Kırım Yarımadası'na girerek Rusya'nın güneyindeki devrim karşıtı muhalefeti tasfiye etti. Böylece Ukrayna Devrimci Askeri Konseyi Komiseri ve Ukrayna'daki Tüm Silahlı Kuvvetlerin Komutanlığı'na tayin edilen M. V. Frunze, Kasım 1920'de Ukrayna Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Tüm Ukrayna Merkezi Yürütme Komitesi üyeliklerine seçildi.³²

Moskova'nın talimatıyla olağanüstü temsilci olarak Türkiye'ye gönderilen General Frunze'nin³³ amacı hem bir dostluk antlaşması imzalanmasını sağlamak hem de Sovyet Hükümeti'nin Anadolu'ya sevk edeceği askeri ve mali yardımın detaylarını tespit etmektir.³⁴ Ayrıca Fransa ile TBMM Hükümeti arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'nın Türkiye'nin yüzünü ne derece Batı'ya çevirdiği de M. V. Frunze'nin cevap arayacağı bir diğer soru olacaktır.³⁵

M. V. Frunze yaklaşık 40 kişilik maiyetiyle birlikte 5 Kasım 1921'de Harkov'dan yola çıkarak Tiflis'e geldi, buradan Ankara'ya götürülmek üzere 1.100.000 altın rubleyi teslim aldı.³⁶ Ukrayna Heyeti Batum'dan vapurla tekrar yola çıkarak 26 Kasım'da Trabzon'a geldi.³⁷ Buradan Samsun, Çorum ve Yozgat yoluyla Kırıkkale'ye kadar atla, oradan trenle Ankara'ya yolculuk ettiler. 13 Aralık'ta Ankara'da Türk yetkililerce resmi törenle karşılandılar.³⁸ General Frunze istasyonda yaptığı konuşmasında Türk milletinin uğradığı zulme karşı giriştiği mücadeleyi ve gösterdiği kahramanlıkları hiçbir zaman unutamayacağını ifade etti.³⁹

Bu sıralarda Mustafa Kemal Paşa Akşehir'de Fransız diplomat H. F. Bouillon ile görüşmekteydi.⁴⁰ Bu görüşmeler 18 Aralık'ta tamamlandı ve Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya döndü.⁴¹ Ukrayna Heyeti, güven mektubunu 19 Aralık

³² Yavuz Aslan, "Mihail Vasilyevič Frunze (1885-1925)", *Atatürk Ansiklopedisi*, Çevrimiçi <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mihail-vasilyevic-frunze-1885-1925/>, 1 Nisan 2023.

³³ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 212.

³⁴ Osman Okyar, *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s.181-182.

³⁵ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. 2, K. 6, 1. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 119.

³⁶ Yavuz Aslan, "Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri", *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 2, 2002, s. 33; S. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 342.

³⁷ M. V. Frunze, *Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları (Kasım 1921- Ocak 1922)*, Çev. Ahmet Ekeş, Cem Yay., İstanbul, 1978, s.13; Sami Sabit Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arma Yay., İstanbul, 2002, s. 65.

³⁸ M. V. Frunze, *a.g.e.*, s. 45,71-72; *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Kanun-ı Evvel 1921; Rasim Dirsehan Örs, *Rus Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk: Devrim Yılları*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009, s. 83.

³⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Kanun-ı Evvel 1921.

⁴⁰ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C. 2, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s. 849.

⁴¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938*, T.T.K. Yay., Ankara, 1988, s. 303.

1921'de TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etti.⁴² Ardından M. V. Frunze söz alarak Türk milletinin meclis iradesi altında hürriyetini ve istiklalini kahramanca müdafaa etmesinin Sovyet Ukrayna'da ilgiyle takip edildiğini, iki ülkenin ortak menfaatleri bulunduğunu söyledi. Anadolu toprakları gibi Ukrayna'nın da doğal kaynakları Batılı emperyalist güçlerin hedefindeydi. Şimdiye kadar bu iki ülkenin doğrudan ve yakın bir ilişki içinde olması mümkün olmamışsa da Milli Mücadele hareketi Ukrayna işçi ve köylüleri tarafından samimiyetle desteklenmekteydi. M. V. Frunze sözlerini Türkiye'nin müstakbel vaziyeti ne olursa olsun Karadeniz'in diğer tarafında sadık dost ve müttefiklere sahip olduğunu vurgulayarak sonlandırdı.⁴³

Mustafa Kemal Paşa cevaben şu sözlerle Ukrayna halkına ve hükümetine teşekkürlerini sundu:⁴⁴

“Türkiye Ordusu da Kızıl Ordu gibi ölmek için yenmeğe karar vermiş olan bir milletin şeref ve istiklalini müdafaadan ibaret olan mukaddes vazifesini her türlü azim mahrumiyetler içinde ifaya mecbur olmuştur; lakin, hak ve adaletin son zaferinde iman, galibiyeti temin etmiştir. Sakarya muzafferiyetini kazanmak için en ufağundan en büyüğüne kadar sevinçle çalışan Türkiye halkı ve ordusu gerek muharebe esnasında ve gerek muharebeden sonra Rusya ve Ukrayna'da ve bütün doğu memleketlerinde açıklanan muhabbetten bilhassa mütehassis olmuşlardır. İşbu tezahürat, Türkiye halkının Sakarya muharebesinde bütün şark toplumunun selameti için mücadele ettiğini mezkur kavimlerin basiretli olduklarını da ispat etmiştir.”

Bundan sonra Ukrayna Heyeti çeşitli Türk yetkilileriyle temaslarda bulundu. M. V. Frunze 22 Aralık 1921'de G. V. Çiçerin'e bir rapor gönderdi ve izlenimlerini aktararak TBMM'nin yaptığı veyahut yapacağı devletler arası görüşmelerin Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini zedelemeyeceğini bildirdi. 21 Aralık'ta M. Kemal Paşa ve önde gelen Türk askeri yetkililer kendisine Türk ordusunun durumu ve hareket planı ile ilgili ayrıntılı bilgiler vererek Yunanlılar karşısında kendilerine gereken silah ve cephane listesini ayrıntılı ve açıkça paylaşmışlardı. General Frunze raporunda bu bilgileri aktararak Türkiye'ye daha önce verilmesi taahhüt edilen paradan geri kalan 3.500.000 altın rublenin gönderilerek yardımın sürdürülmesini istemekteydi.⁴⁵

İmzalanacak olan antlaşmanın müzakere edileceği konferansın başladığı 25 Aralık 1921'de Mustafa Kemal Paşa ile M. V. Frunze arasında görüşülecek meselelere dair bir toplantı gerçekleştirilmiştir.⁴⁶ İlk görüşülen mesele Fransa ve Türkiye arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nın, Sovyet Rusya

⁴² *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Kanun-ı Evvel 1921; *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 200 Belge) 1919-1923*, C. 1, T. C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 369-371.

⁴³ *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Kanun-ı Evvel 1921.

⁴⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Kanun-ı Evvel 1921; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989, s. 25-27.

⁴⁵ S. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 424-425.

⁴⁶ İlyas Kamalov, İrina Svistunova, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk- Rus İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2011, s. 316-317.

ile TBMM Hükümeti arasındaki ilişkileri zedeleyip zedelemeyeceği idi.⁴⁷ M. V. Frunze, kendisinden önce Anadolu'ya gelip o sıralarda Ankara'dan ayrılmış bulunan Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi S. P. Natsarenus'un Moskova'ya yanlış bazı kanaatlerle dönmüş olabileceğine inanıyordu. İlişkilerin tekrar rayına oturtulabilmesi için müzakereler bir an önce tamamlanmalıydı. Buna karşın M. Kemal Paşa Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'nın Türk-Rus ilişkilerine zarar verecek hiçbir hüküm içermediğinin ve bu antlaşmanın iki amacı yerine getirmek için yapıldığının altını çizdi. Bunlardan ilki Güney Cephesi'ndeki savaşı sona erdirmek, ikincisi ise bu sayede müttefik güçler arasındaki birliği bozmaktı.⁴⁸ Ayrıca bu antlaşma geçici ve yerel bir ateşkeste ve nihayetinde bir barış antlaşması imzalanırsa Fransızlar yine İtalya ve İngiltere ile birlikte hareket edecekti. Sovyetlerin dostluğunun ve güveninin temini konusunda M. V. Frunze'ye her türlü bilgi ve belge sunulmuştu. Hatta cephelerdeki durum hakkında verilen bilgiler askeri sır niteliğindedeydi.⁴⁹ General'e cepheleri gezmesi de teklif edilmiş, ancak kendisi bu açıklamalara itimat ettiğini ifade ederek cepheye gitmeye gerek olmadığını söylemiştir.⁵⁰

Gündemdeki bir diğer mesele de Molokanlar'dı. Kars ve civarında yaşayan ve dini inançları gereği askerlikten muaf olan bu topluluk, TBMM Hükümetince Kars Antlaşması'nın imzalanmasından sonra belirlenen sürede Rusya'ya göç etmedikleri takdirde askerlikle yükümlendirilmişti.⁵¹ M. V. Frunze, M. Kemal Paşa'dan Molokanlar'ın yazın ettikleri mahsullerini alana dek Türkiye'de kalmalarını ve askerlikten muaf tutulmalarını talep etti, daha sonra Sovyet Hükümeti'nin belirlediği yerlere göç ettirileceklerini taahhüt etti. Bu önerisi kabul edildi.⁵²

Bir diğer görüşme gündemi Sovyet Hükümetleri ile TBMM Hükümeti arasındaki haberleşmeyi kolaylaştırmak amacıyla Rus "Uedsson" telgraf makinelerinin Anadolu'nun çeşitli yerlerine kurulması ile ilgiliydi. M. V. Frunze, Türk yetkililer bu makineleri kullanmayı öğrenene kadar geçici olarak Rus telgraf-

⁴⁷ Bu antlaşmayla Fransız Hükümeti TBMM'yi tanımış ve Kilikya'daki birliklerini geri çekeceğini taahhüt etmiştir. Bkz. Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Çev. İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010, s. 31.

⁴⁸ İsmet Konak, "Mustafa Kemal-Mihail Frunze Görüşmeleri", *Gündem Rusya*, Yıl 1, S. 4, Temmuz 2012, s. 70-73.

⁴⁹ Sonraları Sovyet Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'e gönderdiği raporda M. V. Frunze bu durumu şöyle yorumlamıştır: "En önemli askeri surlara varıncaya değin incelemem için bana izin verilmişti. Türk ve Yunan orduları arasındaki askeri yazışmaları, orduların ihtiyaçlarını, sayılarını, silah sayı ve niteliklerini, cephe gerisi durumlarını... hemen her şeyi öğrendim. Şunu söyleyebilirim ki, şimdi Türk silahlı kuvvetlerinin genel durumunu hemen hemen Ukrayna ordusununki gibi biliyorum. Buna göre Türk Hükümetinin Sovyet Ukrayna temsilcilerine nasıl davrandıkları, güvendikleri üzerinde bir yargıya varabilirsiniz. Bütün dairelerde içinde bulunulan durum hakkında bize seve seve bilgi verdiler. Gerçek bilgiler, gerçek kaynaklardı bunlar. Yalnız siyasal alanda değil, ticaret, ekonomik, kültürel alanda da aramızdaki ilişkileri güçlendirme olanakları tanındılar." Bkz. M. V. Frunze, a.g.e., s. 123.

⁵⁰ Yavuz Aslan, a.g.e., s. 36-37,43-44-45.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Aslan, "Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 18, Erzurum 2001, s. 275-307.

⁵² Yavuz Aslan, a.g.e., s. 40-41.

çılarının telgrafhanelere yerleştirilmesini teklif etmişti. M. Kemal Paşa cevaben bu telgraf makinelerinin kullanılmasının bir mahzuru olmadığını söylerken buralarda çalışacak Ruslara izin verilmesinin Sovyetler'in Türkiye'nin işlerine karıştığı izlenimi doğuracağını altını çizmiştir. Rus telgrafçılar bu hatları ve makineleri kurduktan sonra kullanımını Türk telgrafçılara öğretip ülkelerine dönerlerse ortada bir sorun kalmayacağını vurgulamıştır.⁵³

Son olarak Enver Paşa meselesi görüşülmüştür. M. V. Frunze, Sovyetlerin Enver Paşa ile dostça ilişkileri olduğunu, Komünist Enternasyonal'in Enver Paşa'yı Anadolu'da değil, diğer Doğu Müslüman ülkelerinde faaliyet göstermesi için maddi olarak desteklediğini söylemiş, Moskova'ya döndüğünde Enver Paşa'ya yapılan her türlü desteğin kesilmesine çalışacağını sözlerine eklemiştir.⁵⁴

Bu ön görüşmenin yapıldığı 25 Aralık 1921 günü "*Türkiye-Ukrayna Sulh ve Muhadenet Muahedenamesi Konferansı*" öğleden sonra saat üçte Türk Heyeti Başkanı Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey ile Ukrayna Heyeti Başkanı M. V. Frunze'nin nutuklarıyla başlamıştır.⁵⁵ Dört gün süren müzakereler sonucunda "*Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması*" 2 Ocak 1922'de imzalanmıştır.⁵⁶

Antlaşmanın imzalandığı günün akşamı General Frunze, Ukrayna Elçiliği'nde seksen kişilik bir yemek daveti düzenlemiştir.⁵⁷ M. Kemal Paşa'nın da katıldığı davette General, antlaşmanın iki millet arasında daha güçlü ve sağlam ilişkiler tesis edilmesi ve bütün Doğu milletlerinin birleşmesi için önemli bir adım olduğunu söylemiştir. Yakın gelecekte Doğu halklarının aralarında yapacakları anlaşmalarla emperyalistlere karşı bir Doğu birliği meydana getirecekleri ümidinde olduğunu sözlerine eklemiştir.⁵⁸ Bundan sonra Meclis Reisi M. Kemal Paşa bir konuşma yaparak tüm mazlum milletlerin zalimleri bir gün mağlup edeceğini vurgulayarak bu antlaşmayla iki memleket arasındaki ilişkilerin artarak devam edeceğini ifade etmiştir.⁵⁹

M. Kemal Paşa ile M. V. Frunze 4 Ocak 1922'de Azerbaycan Ankara Büyükelçisi İ. Abilov ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in de katıldıkları bir görüşme daha gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşmede üzerinde durulan meselelerden ilki TBMM içindeki fikir ayrılıkları ve bunun ortaya çıkardığı gruplaşmalar- dır. M. Kemal Paşa bu gruplardan birinin saltanat ve halifelik makamlarının muhafaza edilmesini sıkı şekilde destekleyen din adamları, memurlar ve bir kısım burjuvaziden oluştuğunu, ikinci grubun ise Avrupa eğilimli kişilerden meydana geldiğini izah etmiştir. Üçüncü grup ise bu iki gruba da karşı olup tam halk yönetimi yanlısı olarak, Sovyet Rusya'ya sempati duyan şahıslardan

⁵³ Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 41, 45.

⁵⁴ Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 39, 40, 46.

⁵⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Kanun-ı Evvel 1921.

⁵⁶ *BCA*, 30-18-1-1- / 4-45-13; İ. Kamalov, İ. Svistunova, *a.g.e.*, s. 316.

⁵⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kanun-ı Sani 1922.

⁵⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kanun-ı Sani 1922.

⁵⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kanun-ı Sani 1922; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. 2, s. 30-33.

oluşmaktadır. Bunlar Batılı devletlerle antlaşma yapmayı milletin menfaatine ve Sovyet Cumhuriyetleri ile dostluk ilişkilerine zarar vermemesi şartıyla kabul edenlerdir. M. Kemal Paşa bu konudaki sözlerini şöyle sonlandırmıştır:

*“Bu grup şu kanaattedir ki, Batı emperyalistleri bizim daimi düşmanımızdır ve bundan dolayı onlarla bizim aramızda hiçbir zaman daimi ve sağlam antlaşma yapılamaz. Bu grup Meclis’te yönetici konumundadır ve ben de bu grubun başındayım.”*⁶⁰

Ardından Türk ordusunun mevcut durumu M. V. Frunze’ye tekrar izah edilmiştir. M. Kemal Paşa eski ordunun mütarekeden sonra silahsızlandırılarak dağıtıldığını, kendilerinin tamamen yeni prensipler ve temeller üzerine bir ordu teşkil ettiklerini, bu ordunun eski ordunun kendi vatanını müdafaa etmek işine sadık kalmış kısımlarından ve emekli köylü kitleleri arasından toplanan kişilerden oluştuğunu vurgulamıştır.⁶¹

Nihayet M. Kemal Paşa, General’e kendisine Cemal Paşa’dan gelen iki mektubu göstermiştir. Enver Paşa ile ilgili olan mektuplardan ilkinde Cemal Paşa, Enver Paşa’yla barışılarak Türkiye dışındaki işlerde ondan yararlanmayı tavsiye ederken, ikinci mektubunda maceracı olarak tanımladığı Enver Paşa’nın Buhara ve Fergana’ya doğru hareket etmekte olduğunu, buralarda ayaklanma çıkartacağını, Buhara’daki faaliyetlerinin zararlarını ve sonunda başarısızlığa uğrayacağını söylemekteydi.⁶²

Böylece Ankara’daki görevini tamamlayan M. V. Frunze ve heyeti 5 Ocak’ta 1922’de Ankara’dan ayrıldı.⁶³ Gerçekleştirilen görüşmeler ve imzalanan antlaşma ile Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri sağlam bir zemine oturtularak karşılıklı güven tazelendi. Sovyet Rusya’dan Türkiye’ye yapılacak mali ve askeri yardım konusunda M. V. Frunze’den sözler alındı, ihtilafı meseleler çözüme kavuşturuldu. Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922’de TBMM’nin üçüncü toplanma yılını açarken bu antlaşma ile ilgili olarak *“Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ile de 2 Kanun-ı Sanide, Ankara’da, yine Moskova Muahedenamesi esasatı dairesinde bir muahede akdettik. Bu muahedenameyi akdetmek üzere şehrimize gelen fevkalade murahhas ve kıymettar asker Frunze Yoldaş’ın pek samimi ve dostane etvar ve e’faliyle aramızda ne kadar iyi tesirat ve hatırat bırakmış olduğunu zikretmek isterim.”*⁶⁴ diyecekti.

3. 1922 Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması

2 Ocak 1922’de Ankara’da taraflar arasında imzalanan antlaşmanın tam metni şöyledir⁶⁵:

⁶⁰ Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 46-48.

⁶¹ Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 50.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Baykal, “Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 14, Ankara, 1989.

⁶³ *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Kanun-ı Sani 1922.

⁶⁴ *Atatürk’ün Söylev Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 133.

⁶⁵ İ. Soysal, *a.g.e.*, s. 64-68.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Ukrayna Sovyet Sosyalist Hükümeti, ulusların kardeşliği ilkesi ve kendi kaderlerini serbestçe belirleme hakkı üzerinde görüş birliğine sahip olarak; emperyalizme karşı savaşımalarında dayanışma içinde olduklarını ve iki ulustan birinin karşılaştığı herhangi bir zorluğun ötekini durumunu da zorlaştıracaklarını bilerek; aralarında karşılıklı çıkarlara dayalı, yaklaşımcı bağların ve içten, sürekli dostluk ilişkilerini ve aralarında pek çok ortak çıkarlar için bozulmaz dostluklarını içtenlikle, açıkça ve sonsuza dek göstermek isteğiyle, bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması bağittirilmesi kararını almışlardır. Bu amaçla, Ankara kentini görüşmelerin yapılacağı yer olarak seçmişler ve işbu antlaşmanın bağittirilmesi için aşağıdaki temsilcilerini atamışlardır:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti: TBMM Milletvekili ve Dışişleri Bakanı Sayın Yusuf Kemal Bey.

Ukrayna Sovyetleri Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti: Ukrayna Sovyetleri Merkez Yönetim Komitesi üyesi, Halk Komiserleri Konseyi üyesi, Ukrayna ve Kırım'daki tüm Silahlı Kuvvetler Başkomutanı, Kızıl Bayrak Nişanı, Şövalye unvanı sahibi, bu toplantıda olağanüstü Büyükelçi olarak, Sayın Mihail Frunze.

Temsilciler, yöntemine uygun yetki belgelerini veriştikten sonra, şu hükümleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1: Bağittirilen taraflardan her biri, onlardan birine zorla kabul ettirilmek istenilen hiçbir barış antlaşması ya da başkaca hiçbir uluslararası bağittir ilke olarak tanınamayacağı kabul eder. Ukrayna Sovyetler Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye ile ilgili olup bugün Büyük Millet Meclisince temsil edilen Türkiye Milli Hükümetince tanınmış olmayan hiçbir uluslararası bağittir tanınamayacağı kabul eder. Bu antlaşma da söz konusu Türkiye deyiminden, İstanbul'da 28 Ocak 1336 (1920) tarihinde Osmanlı Millet Meclisi'nce hazırlanıp basına ve tüm Devletlere bildirilen Misak-ı Milli'de yazılı ülkeler antlaşılır. Ukrayna Hükümeti 16 Mart 1337 (1921) tarihinde bağittirilen Türk-Rus Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın 1. ve 3. maddeleri ve Antlaşma'nın eklerinde belirlenen Türkiye sınırlarını kabul eder. Ukrayna Hükümeti ayrıca, Kars Konferansı'nda Türkiye ile Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri arasında yapılmış antlaşmaların tüm hükümlerini de tanımaya yükümlenir.

Madde 2: Türkiye, Ukrayna Sovyetler Sosyalist Cumhuriyeti'ni eski Rus İmparatorluğu içinde Ukrayna ile Müttefik Rusya Cumhuriyeti ve komşuları tüm devletlerarasında bağittirilmiş antlaşmalarla belirlenen ülke sınırları içinde, Ukrayna İşçi ve Köylülerinin isteği ile kurulmuş, bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanıdığına açıklar.

Madde 3: Bağittirilen iki taraf, Türkiye ile Rus İmparatorluğu arasında, 16 Mart 1921'den önce yapılmış tüm antlaşmaların karşılıklı çıkarlarına uygun düşmediğini kabul ederler. O nedenle bu antlaşmaları geçersiz ve ortadan kaldırılmış saymakta anlaşmışlardır. Ukrayna, eski Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olarak, Türkiye'yi Çar Hükümeti ile yaptığı uluslararası bağittirilere dayanan tüm parasal ve başka nitelikteki yükümlülüklerden kendisi karşısında aklanmış saydığına özellikle açıklar.

Madde 4: Boğazların tüm ulusların ticaret alışverişine açık ve geçişlerin serbest olmasını sağlamak üzere, bağittirilen iki taraf Karadeniz'in ve Boğazların uluslararası statüsünün kesinlikle düzenlenmesini ileride kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşacak bir konferansa bırakılması ve bu konferansta alınacak kararların Türkiye'nin ve onun başkenti İstanbul'un egemenliğine zarar getirmemesi üzerinde anlaşmışlardır.

Madde 5: Bağittirilen iki taraf, Karadeniz'in kıyı devletleri olarak bu denize dökülen uluslararası ırmaklarla ilgili olup kendilerinin katılmadığı herhangi bir düzenlemenin sürdürülmeyeceğini ve kurulamayacağını belirtmekle anlaşmışlardır. Bu amaçla iş birliğinde bulunmak ve haklarının tanınmasını sağlamak üzere gerekli gördükleri tüm yollardan birbirlerine yardım etmek kararlılıklarını açıklarlar.

Madde 6: Bağıtlı iki taraf, ülkeleri üzerinde karşı ülkenin ya da onun ülkesinin bir parçasının yönetimi ile ilgili yetkiye sahip olduğu savında bulunan örgüt ve toplulukların kurulması ve yerleşmesini, ayrıca öteki ülkeye karşı savaşım açmak niyetindeki toplulukların ya da onların memurlarının ya da temsilcilerinin yerleşmesini kesinlikle kabul etmemeyi yükümlenirler. Türkiye ve Ukrayna aynı yükümlülüğü, Rusya Sovyetleri Federal Sosyalist Cumhuriyetleri için de kabul ederler. Bu madde ile, Türk ülkesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin doğrudan doğruya sivil ve askersel yönetimi altındaki topraklar anlaşılmaktadır.

Madde 7: Bağıtlı iki taraf, ülkeleri üzerinde oturan karşı tarafın uyruklarına en çok kayırlan ulus kuralını uygulamayı kararlaştırmışlardır. Bu madde, Türkiye'nin müttefiki Müslüman devletlerin ve Ukrayna'nın müttefiki Sovyet Cumhuriyetlerinin uyruklarının haklarına uygulanmaz. Bu hükümler ticaret ilişkileriyle ilgili konulara uygulanamaz. Onlar ayrı bir sözleşme ile düzenlenecektir.

Madde 8: İki bağıtlı taraftan her birinin karşı taraf ülkesinde oturan uyrukları, oturdukları ülkenin yasalarıyla belirlenmiş haklar ve yükümlülükler temeline göre işlem görürler. Ancak, millî savunmaya ilişkin yasalar onlara uygulanmaz. Tarafların uyruklarının aileye, mirasa ve medeni yeteneğe ilişkin sorunları da bu maddenin kapsamı dışında kalır. Bunlar özel bir anlaşma yolu ile düzenlenecektir.

Madde 9: Ukrayna, kapitüler haklara sahip olduklarını ileri süren devletlerle ilgili kapitülasyon rejiminin geçersizliğine ilişkin 16 Mart 1921 günlü Türk-Rus Antlaşması'nın 7. maddesi ve 13 Ekim 1921 günlü Kars Antlaşması'nın 3. maddesinin hükümlerini bütünüyle benimsendiğini açıklar.

Madde 10: Olanak bulunur bulunmaz, radyo ile iletişim de dahil olmak üzere, bir posta ve telgraf iletişimi sözleşmesi, ayrıca bir konsolosluk sözleşmesi hazırlanması kararlaştırılmıştır.

Madde 11: 10. maddede öngörülen konsolosluk sözleşmesi yapılmıyaya dek iki bağıtlı tarafın her birinin, ötekinin ülkesinde bir üçüncü devletin benzeri memurlarının bulunduğu kentlere, limanlara ve ticaret merkezlerine atayacağı başkonsoloslar, konsoloslar ve konsolos yardımcıları, ayrıcalıkları ve görevleri bakımından karşılıklı olmak üzere, uluslararası hukuk temeline göre işlem görecektir. Hiçbir konsolosluğun bulunmadığı yerlerde konsolosların atanması için, o yerin bağlı olduğu tarafın önceden izninin alınması gerekecektir.

Madde 12: İki ülke, arasındaki bağlantıların kesintisiz yürütülmesini sağlamak üzere, bağıtlı taraflar, ortak bir kararla, denizyolu, demiryolu ve telgraf vb. iletişiminin sürdürülmesi ve en kısa zamanda geliştirilmesi, bundan başka kişilerin ve ticari malların hiçbir engelle karşılaşmaksızın serbestçe geçişinin sağlanması için gerekli tüm önlemleri alacaklardır. Bununla birlikte, bir ticaret sözleşmesinin yapılmasına değin, kişilerin ve malların giriş ve çıkışı için iki ülke de bu konuda yürürlükteki hükümlerin bütünüyle uygulanması kararlaştırılmıştır.

Madde 13: Ekonomik, parasal vb. nitelikteki sözleşmeler konusunun en kısa zamanda ele alınması kararlaştırılmıştır.

Madde 14: İki bağıtlı taraf, Karadeniz'de kendi ülkelerine bağlı limanlarda uygulanacak sağlık önlemlerine ilişkin bir düzenlemenin ortak bir kararla en kısa zamanda hazırlanmasını karşılıklı olarak yükümlenirler.

Madde 15: Bu antlaşma imzalanır imzalanmaz, iki bağıtlı tarafın hükümetleri düzenli diplomasi ilişkilerinin kurulması işine girişeceklerdir. Bu yapılmıyaya, ulusal bayrakları ve devlet armalarının tarifini ve resmini birbirlerine iletceklerdir.

Madde 16: Bu antlaşma onaylanacaktır. Onay belgeleri imza gününden başlayarak üç aylık bir süre içinde Harkov'da verilecek ve antlaşma onay belgelerinin verildiği gün

yürürlüğe girecektir. Yukarıdaki hükümlere olan inançla, Türkiye ve Ukrayna'nın adları yazılı temsilcileri bu antlaşmayı bizzat imzalamışlar ve ona mühürlerini basmışlardır.

Ankara'da 2 Ocak 1338 (1922) günü Fransızca dilinde iki örnek olarak yapılp imzalanmıştır.

Yusuf Kemal / Mihail Frunze”

Görünüşte 16 Mart 1921'de TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Moskova Antlaşması'nı andıran bu 16 maddelik metinde ilk dikkat çeken husus Türkiye'nin Ukrayna'nın eski Rus İmparatorluğu toprakları üzerinde kurulan bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu, buna karşılık Ukrayna'nın da Moskova Antlaşması ile belirlenen Misak-ı Milli sınırlarını resmen tanıdığını açıkça ifade etmeleridir. Taraflar, Türkiye ve Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinden önce yapılmış bütün antlaşmaları geçersiz sayarken kendi sınırları içinde karşı taraf aleyhine faaliyet gösteren örgüt ve birliklerin kurulmasına izin vermeyeceklerini taahhüt ediyorlardı. İki hükümet de karşılıklı olarak kendi ülkelerinde ikamet eden karşı tarafın vatandaşlarına en çok korunan millet kuralını uygulayacak, bu kişiler oturdukları ülkenin kanunlarına tabi olacaklardı.⁶⁶

Böylece Ukrayna-Türkiye ilişkileri ittifak zeminine oturtuluyor, TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile ilişkilerinde sorun teşkil eden meseleler çözüme kavuşturuluyordu. General Frunze'nin Ankara ziyareti ve imzalanan antlaşma Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'nın Bolşevikler nazarında doğurduğu kuşku ortadan kaldırmış, Enver Paşa ve Molokanlar meseleleri sorun olmaktan çıkarılmıştır. En mühimi de M. V. Frunze'nin Moskova'ya döndükten sonra Türkiye'ye gönderilecek maddi yardımlar konusunda gösterdiği gayretlerdir. Bunun sonucu olarak Moskova'dan gönderilen 3,5 milyon altın ruble 3 Mayıs 1922'de TBMM Hükümeti'ne teslim edilmiştir.⁶⁷

Bir teşekkür nişanesi olarak General Frunze'nin temsili heykeli 1928 yılında tamamlanan Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda M. Kemal Paşa'nın hemen arkasındaki kişiler arasına konulmuştur. 11 metre yüksekliğindeki anıtın Beyoğlu'na bakan kısmında canlandırılan Cumhuriyet Türkiye'sinde M. Kemal Paşa sivil kıyafetleriyle İsmet (İnönü) ile Fevzi (Çakmak) Paşalar arasında durmakta, arkasında bir grup insanın heykeli yer almaktadır. Anıtın bu Cumhuriyeti simgeleyen cephesinde Atatürk'ün hemen arkasındaki heykeller grubunun içinde biri K. Y. Vorosilov ve diğeri M. V. Frunze olmak üzere iki Rus generali yerlerini almışlardır. Bu iki Sovyet askerinin anıtta temsil edilmelerini M. Kemal Paşa bizzat kendisi istemiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara Hükümeti'ne ilk dostluk ve yardım eli Sovyet rejiminden gelmiş, M. V. Frunze ve K. Y. Vorosilov bu elin somut temsilcileri olarak iki devlet arasında iş birliği ve dostluk tesisinde önemli rol üstlenmişlerdir.⁶⁸

⁶⁶ Ramazan Tosun, "Atatürk Döneminde Türkiye-Ukrayna İlişkileri", *Beşinci Uluslararası Atatürk Sempozyumu 8-12 Aralık 2003*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2003, s.1250-1251.

⁶⁷ Gazi Çamur, "TBMM'de Ekonomik Gündem: Rus Altınları (1920-1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 36, S. 102, Kasım 2020, s. 275.

⁶⁸ Ertan Ünal, "Taksim Cumhuriyet Anıtı", *Popüler Tarih*, Ağustos 2002, s. 65.

4. M. V. Frunze'nin Türkiye İzlenimleri

General Frunze'nin "Türkiye Anıları" 6 Ekim 1921'de *Komünist* adlı gazete de çıkan bir yazısı ve Sovyet Halk Komiserliği ile Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi'nin Birleşik oturumunda okuduğu raporla birlikte yayınlanmıştır.⁶⁹ Aslı Kızılordu Akademisi'nde M. V. Frunze bölümünde saklanan anılar, daha önce gazetede çıkan yazı ve raporla birlikte Rusça aslından çevrilerek 1978 yılında Türkiye'de yayımlanmıştır. Kitapta General'in Kasım 1921-Ocak 1922 tarihleri arasında Anadolu'da yaptığı yolculuk anlatılmıştır.

M. V. Frunze anılarına Osmanlı Devleti'nin son yılları, Milli Mücadele hareketinin başlaması, M. Kemal Paşa ve Türk köylüsü ile ilgili düşünceleri ile başlayarak Ukrayna Heyeti'nin 26 Kasım 1921'de Türk topraklarına (Trabzon) ayak basmasıyla devam etmektedir. Kitap sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Frunze'nin Batum'dan Trabzon'a gelişi, Trabzon'da gördükleri ve izlenimleri, Trabzon halkıyla temasları ve Trabzon'dan Samsun'a yola çıkışı, ikinci bölümde Ukrayna Heyeti'nin Samsun'da karşılaştığı Rum isyanları ve çete faaliyetleri anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde Samsun'dan Keskin'e yolculuğu, dördüncü bölümde Çorum seyahatine dair izlenimleri, beşinci bölümde Ankara'ya varışı, burada karşılanması ve Ankara'daki gündelik hayata değinilmektedir. Altıncı, yedinci ve sekizinci bölümlerde ise heyetin Ankara'dan ayrılarak Sungurlu, Samsun ve Batum yolculukları ile bu sırada karşılaştıkları kişiler ve olaylardan bahsedilmektedir. Kitabın sonuna General Frunze tarafından Sovyet Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'e sunulan "Sovyet Halk Komiserliği'nin ve Ukrayna Merkez Yürütme Komitesinin Birleşik Oturumunda Ankara Yolculuğu Hakkında Rapor" da eklenmiştir.

M. V. Frunze anılarında Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist yönüne vurgu yaparak Anadolu hareketinin Rusya'daki gibi bir sınıf ayaklanmasından ziyade ulusal yönünün ağır bastığının altını çizmektedir. Kitapta General'in Ankara'daki temas ve görüşmelerine dair bilgilere yer verilmemiş, M. Kemal Paşa ile yaptıkları iki toplantıya ve imzalanan antlaşmaya değinilmemiştir. Geniş olarak heyetin gidiş ve dönüş yolculuğu konu edilmiştir. Türk köylüsünün savaş ve sefalet arasında gidip gelen yaşamı canlılıkla tasvir edilmiş, buna rağmen halkın vergisini aksatmamakta olduğu M. V. Frunze'nin dikkatini çekmiştir. O'na göre Türk halkı savaştan yorulsa da başka çıkar bir yolun olmadığını farkındadır. Yunan ordusunun teknik üstünlüğüne rağmen moral üstünlüğü Türklerindir.

Kurtuluş Savaşı'nın bir yabancı gözüyle tanıklığının belgesi olması açısından önemli olan M. V. Frunze'nin Türkiye izlenimleri G.V. Çiçerin'e yazdığı raporunda ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir;

"... Görevimiz oldukça kolay bir biçimde yürüdü. Başlangıçta, özellikle hükümet çevresinin ve yöneticilerin bize karşı davranışları son derece iyiydi. Tahmin edileceği gibi bizim onlara gösterdiğimiz samimi ve yürekten

⁶⁹ Zeki Sanhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü - Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına 23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922*, C. 4, T.T.K. Yay., Ankara, 1996, s. 92.

dostluk düzeyinde değildi. Bir güvensizlik seziliyordu. Bizim tarafımızdan Türkiye'ye karşı düşmanca bir eyleme geçilmesinden çekiniliyordu. Ama bunu halk için söylemek doğru olmaz. Burada şunu memnurlukla belirtmeliyim ki, bize Türk halkının geniş bir bölümünün, Türk köylüsünün, Türk Ordu yöneticilerinin gösterdiği yakın karşılama gerçekten yürekten ve dostçaydı. Her yerde, sınırdan Ankara'ya kadar her yerde Türk halkının çoğu tarafından dostça yakınlık gördük. Bütün anlaşmazlıkları (Başka bir sözcük kullanamıyorum, çünkü ciddi bir şey yoktu ve olamazdı arada) özellikle Sovyet devletlerinin Türkiye'den uzak oluşuna, teknik iş birliğinin kurulamamasına, kötü bilgi alışverişine ve dostluğumuzun bozulmasını isteyen kişilerin ve devlet adamlarının kışkırtıcılığına bağlıyorlar. Bütün bunlar açıklandığı zaman, açık ve uygun kanıtlarla sözleşmelerimize bağlı kaldığımızı, Türkiye ile dostluğu uluslararası ve ayrıca Doğu politikamızın temel taşı olarak kabul ettiğimizi ispatladığımız zaman artık bütün işimiz bizler için basit ve kolay bir yola giriverdi. Ve bunun sonucu olarak da Türkiye'nin yönetici çevresinin bize karşı davranışı kesinlikle değişti. Bizim için en önemli, nazik sorunlardan biri Fransa-Türkiye antlaşmasıydı. Biz bu sorunu, bu antlaşmanın ne olduğunu, Türk Hükümeti'nin için bu antlaşmayı yaptığını, hangi koşullarda imzaladığını açıkça ortaya koyduğumuz zaman ben şuna inandım ki; bu antlaşma bize karşı hiçbir düşmanlık taşımıyor. Bunun imzalanması Türkiye için yalnızca iç ve uluslararası durumun açıkça yazıya dökülmesinden başka bir şey değil... Türk halkının büyük çoğunluğu arasında şu bilinç yaşıyor: Eğer savaşla elde etmeyi başaramazlarsa bağımsız Türkiye'nin sonraki yaşamı daha kuşku olucak. Öte yandan Yunan askerlerinin yerlerinden kovduğu ve imha ettiği Batı Anadolu vilayetlerinden gelen on binlerce, yüz binlerce göçmen bu durumu daha gerçekçi ve açık bir biçimde gözler önüne seriyor. Bu göçmen dalgası, köylülerin ve ordu maneviyatının yükselmesi için en etkili propaganda oluyor.⁷⁰

Sonuç

1920'lerin başında Türk halkı Anadolu hareketi ile emperyalist Batılı güçlere karşı topyekun ulusal bir mücadeleye atılmışken Birinci Dünya Savaşı'ndan büyük toprak kayıpları ve ekonomik çöküntü ile çıkan Rusya rejim değişikliğinin getirdiği iç buhranlarla uğraşmaktaydı. Hem benzer sorunlarla mücadele edilmesi hem de coğrafi yakınlığın getirdiği uzlaşma ile TBMM ve Sovyet Hükümeti temasa geçerek kısa sürede iyi ilişkiler kurdular. Karşılıklı mektupları temsilci ve elçilerin ziyaretleri izledi. Sovyet Rusya'dan Anadolu'ya gönderilen maddi ve askeri yardımlar M. Kemal Paşa önderliğinde Yunanlılara karşı yapılan savaşta Ankara'nın elini güçlendirmekteydi.

16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile TBMM'yi tanıyan Sovyet Rusya, Sevr Antlaşması'nı geçersiz sayarak Misak-ı Milli sınırlarını Türkiye'nin resmi sınırları olarak kabul ediyordu. Böylece Türkiye'nin Doğu sınırları belirlenirken, Sovyet Rusya yardımların devam edeceğini taahhüt etmekteydi.

Bolşevik yönetimi Türkiye ile kurulan bu iyi ilişkilerin diğer Sovyet hükümetleri ile de tesis edilmesini arzu edince Rus General M. V. Frunze 1921 yılı

⁷⁰ M.V. Frunze, a.g.e., s. 120-121.

sonunda *Ukrayna Olağanüstü Yetkili Temsilcisi* olarak Türkiye'ye geldi. Gerek M. Kemal Paşa ile gerekse diğer önde gelen Türk yetkilileriyle çeşitli görüşmeler gerçekleştiren General, 4 Ocak 1922'de Ukrayna adına Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Türkiye ile Ukrayna arasında karşılıklı dostluk ve güvene dayanan bir ittifak kuruldu ve Sovyetler Birliği'nin ikinci büyük cumhuriyeti olan bu devletle diplomatik ilişkilerin temeli atıldı.

TBMM'nin Fransız Hükümeti'yle imzaladığı Ankara Antlaşması'nın Türk-Sovyet ilişkilerini zedeleyebileceği kaygısı, Enver Paşa'nın Orta Asya'daki faaliyetleri, Türk topraklarında yaşamakta olan Molokanlar topluluğu gibi meseleler M. V. Frunze'nin bu ziyareti ile çözüme kavuşturuldu. General, Türkiye'den Türk-Sovyet dostluğunun geliştirilmesi ve Türkiye'nin emperyalist işgalinden kurtarılabilmesi için Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümeti'ne her türlü yardımı yapması gerektiği fikriyle ayrıldı. Gerçekten de Moskova'ya döndüğünde bu sözüne yerine getirebilmek için büyük gayret sarfetti.

Milli Mücadele dönemi Türk-Sovyet ilişkileri, iki ülke arasında pragmatik bir dostluk ve ittifakın kurulduğunu göstermektedir. Ortak düşman olan emperyalist güçlere karşı verilen savaşta Türkiye bu sayede hem maddi ve askeri yardım almış hem de bölgesel çıkarlarını korumayı bilmiştir. En büyük komşusuyla sorunlarını çözen Türkiye, uluslararası alanda söz sahibi olmuş, Lozan'da başarılı bir diplomasi yürütmüş, bununla birlikte bağımsızlık ve egemenlik ilkelerinden ödün vermeden kendi siyasi ve ekonomik sistemini inşa etmiştir.

Mihail Vasilyeviç Frunze
(1885-1925)

M. V. Frunze ve Yusuf Kemal (Tengirşenk)
Ankara'da görüşmeler sırasında⁷¹

⁷¹ Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, Mehmet Perinçek, "Türk-Sovyet İlişkileri Tarihinde Yeni Bir Belge", *Toplumsal Tarih*, S. 251, Kasım 2014, s. 61

Kaynakça

- ASLAN, Yavuz: “Mihail Vasilyeviç Frunze (1885-1925)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Çevrimiçi <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mihail-vasilyevic-frunze-1885-1925/>, 1 Nisan 2023.
- ASLAN, Yavuz: “Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 18, Erzurum 2001.
- ASLAN, Yavuz: “Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri”, *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 2, 2002.
- ASLAN, Yavuz: *Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri Türk Sovyet İlişkilerinde Zirve*, Kaynak Yay., İstanbul, 2002.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 12, Kaynak Yay., İstanbul 2003.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 200 Belge) 1919-1923*, C. 1, T. C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.
- Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, C. 4, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.
- BAYKAL, Hülya: “Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 14, Ankara, 1989.
- CEBESÖY, Ali Fuat: *Moskova Hatıraları - Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2002.
- ÇAMUR, Gazi: “TBMM'de Ekonomik Gündem: Rus Altınları (1920-1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 36, S. 102, Kasım 2020.
- Düstur*.
- FRUNZE, M. V.: *Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları (Kasım 1921-Ocak 1922)*, Çev. Ahmet Ekeş, Cem Yay., İstanbul, 1978.
- GÖKMEN, Asena: “Sovyet Rusya'nın İnşasında Frunze'nin Rolü”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11, Haziran 2022.
- GÜRÜN, Kamuran: *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- HACİBRAHİMOĞLU, Işıl Çakan; PERİNÇEK, Mehmet: “Türk-Sovyet İlişkileri Tarihinde Yeni Bir Belge”, *Toplumsal Tarih*, S. 251, Kasım 2014.
- Hakimiyet-i Milliye*.
- HATEMİ, Nilüfer: *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C. 2, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999.
- KAMALOV, İlyas: İrina Svistunova, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk- Rus İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2011.
- KARMAN, Sami Sabit: *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arma Yay., İstanbul, 2002.
- KOCATÜRK, Utkan: *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938*, T.T.K. Yay., Ankara, 1988.

- KOLESNİKOV, Aleksandr: *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Çev. İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010.
- KONAK, İsmet: “Mustafa Kemal-Mihail Frunze Görüşmeleri”, *Gündem Rusya*, Yıl 1, S. 4, Temmuz 2012.
- KURAT, Akdes Nimet: “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barış”, *Bellekten*, C. 31, S. 123, 1967.
- OKYAR, Osman: *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017.
- ÖRS, Rasim Dirsehan: *Rus Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk: Devrim Yılları*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009.
- SARIHAN, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Günlüğü - Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına 23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922*, C. 4, T.T.K. Yay., Ankara, 1996.
- SARINAY, Yusuf: “Milli Mücadele’de Türk-Sovyet Münasebetleri”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Samsun, 1986.
- SONYEL, Salahi R: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1987.
- SOYSAL, İsmail: *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.1, T.T.K. Yay., Ankara, 1989.
- SORGUN, M. Taylan: *Bitmeyen Savaş Kut'ül Amare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, Kaynak Yay., İstanbul, 2016.
- SÜRMEİLİ Serpil: “Sergey Petroviç Natsarenus’un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler”, *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 2, Şubat 2010.
- ŞEMSUTDİNOV A., BAGİROV Y. A.: *Bir Karagün Dostluğu: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, Çev. A. Hasanoğlu, Bilim Yay., İstanbul 1979.
- ŞAMSUTDİNOV A.M. : *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 1999.
- TANSU, Samih Nafiz: *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1964.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) T.B.M.M Zabıt Ceridesi.*
- TENGİRŞENK, Yusuf Kemal: *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
- TOSUN, Ramazan; “Atatürk Döneminde Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, *Beşinci Uluslararası Atatürk Sempozyumu 8-12 Aralık 2003*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2003.
- TUNÇAY, Mete: *Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925*, Ankara, 1967.
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi.*
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. 2, K. 6, 1. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1994.
- ÜNAL, Ertan: “Taksim Cumhuriyet Anıtı”, *Popüler Tarih*, Ağustos 2002.
- YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri 1919-1922*, T.T.K.Yay., Ankara, 1994.
- YERASİMOS, Stefanos: *Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, Gözlem Yay., İstanbul, 1979.
- YÜCEER, Saime: *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Yay., Bursa, 1997.

Extended Abstract

General M. V. Frunze's Visit To Türkiye And The Türkiye - Ukraine Friendship And Brotherhood Treaty Of 1922

In the early 1920s, while the Turkish people were engaged in an all-out national struggle against the imperialist Western powers with the Anatolian movement, Russia, which had emerged from the First World War with huge territorial losses and economic collapse, was dealing with the internal turmoil brought about by the regime change. As a result of both the struggle against similar problems and the compromise brought about by geographical proximity, the Turkish Grand National Assembly and the Soviet Government got in touch and established good relations in a short time. Mutual letters were followed by visits of representatives and envoys. The financial and military aid sent from Soviet Russia to Anatolia strengthened Ankara's hand in the war against the Greeks under the leadership of M. Kemal Pasha.

With the Moscow Treaty signed on March 16, 1921, Soviet Russia recognized the Turkish Grand National Assembly of Türkiye and considered the Treaty of Sèvres invalid and accepted the Misak-ı Milli borders as the official borders of Türkiye. Thus, while Türkiye's eastern borders were determined, Soviet Russia pledged to continue its aid.

As the Bolshevik leadership wished to establish these good relations with other Soviet governments, Russian General M. V. Frunze arrived in Türkiye at the end of 1921 as the Extraordinary Representative of Ukraine.

General Frunze was born in 1885 in Pishpek, Semirech province, West Turkestan. After graduating from high school, he entered the Department of Economics at the St. Petersburg Polytechnic Institute, during which time he joined the Russian Social Democratic Workers' Party (RSDIP). After graduating from university in 1904, he began to take an active role in various Bolshevik organizations. He was one of the planners and leaders of the workers' strike in Russia in 1905. In 1907 he was arrested and sentenced to 4 years in prison. While under arrest, he was tried again for resisting the police and sentenced to death twice, but these were commuted to hard labor. After being held in various Siberian prisons until 1914, he was exiled to Irkutsk. At the outbreak of World War I, he escaped from the oppression of the secret police service of the tsarist administration and came to Moscow. Joining the army, M. V. Frunze was sent by his party to the Western Front to carry out revolutionary propaganda among the soldiers. In the 1917 Revolution, he was one of the leaders of the revolutionary movement of the Western Front, headquartered in Minsk. In September 1920, he was appointed commander of the armies of the Southern Front. He entered the Crimean Peninsula and liquidated the anti-revolutionary opposition in southern Russia. In November 1920, M. V. Frunze was elected a member of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the All-Ukrainian Central Executive Committee.

The aim of General Frunze, who was sent to Türkiye as an extraordinary envoy on Moscow's instructions, was both to ensure the signing of a treaty of friendship and to determine the details of the military and financial aid that the Soviet Government would send to Anatolia. In addition, the extent to which the Ankara Treaty signed between France and the Government of the Grand National Assembly of Türkiye on October 20, 1921 turned Türkiye's face towards the West was another question that M. V. Frunze would seek answers to.

On November 5, 1921, M. V. Frunze and his entourage of about 40 people departed from Kharkov and arrived in Tbilisi, where he received 1.100.000 gold rubles to be taken to Ankara. The Ukrainian delegation departed again from Batumi by steamer and arrived in Trabzon on November 26. From there they traveled by horse to Kırıkkale via Samsun, Çorum and Yozgat, and then by train to Ankara. On December 13, they were welcomed with an official ceremony by the Turkish authorities in Ankara.

The General held various meetings with M. Kemal Pasha and other prominent Turkish officials and signed the Türkiye - Ukraine Treaty of Friendship and Brotherhood on behalf of Ukraine on January 4, 1922. With this treaty, an alliance based on mutual friendship and trust was established between Turkey and Ukraine, and the foundation of diplomatic relations with this state, the second largest republic of the Soviet Union, was laid.

Issues such as the concern that the Ankara Treaty signed by the Turkish Grand National Assembly of Türkiye with the French Government might damage Turkish-Soviet relations, Enver Pasha's activities in Central Asia, and the Molokan community living in Turkish territory were resolved with this visit of M. V. Frunze. The general left Türkiye with the idea that Soviet Russia should provide all kinds of assistance to the Government of the Grand National Assembly of Türkiye in order to develop Turkish-Soviet friendship and liberate Türkiye from imperialist occupation. Indeed, when he returned to Moscow, he made great efforts to fulfill this promise.

Turkish-Soviet relations during the War of Independence show that a pragmatic friendship and alliance was established between the two countries. In the war against the common enemy, the imperialist powers, Türkiye received financial and military aid and was able to protect its regional interests. Having solved its problems with its largest neighbor, Türkiye had a voice in the international arena, conducted a successful diplomacy in Lausanne, and built its own political and economic system without compromising the principles of independence and sovereignty.